

Grzegorz Skowronek

Przedmiot procesu i zasady procesowe w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe

Studia Prawnoustrojowe nr 6, 107-124

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Grzegorz Skowronek
Przemysł

Przedmiot procesu i zasady procesowe w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe

1. W artykule niniejszym rozważaniom poddana została kwestia określenia przedmiotu procesu w sprawach karnych skarbowych, a także zasad procesowych realizowanych w toku postępowania prowadzonego przez organy finansowe¹. W tym drugim temacie rozważania obejmują regulacje przyjmowane zarówno na gruncie uchylonej Ustawy karnej skarbowej z 1971 r.², jak i funkcjonujące w obecnym stanie prawnym, tj. po wejściu w życie Kodeksu karnego skarbowego³. Taka metoda badawcza pozwoli na zaobserwowanie ewolucji prawa karnego skarbowego. Należy zauważyć, że zmiany zachodzące w prawie karnym skarbowym w ciągu ostatnich kilku lat zasługują na miano „rewolucyjnych”, gdyż są przejawem stałego dążenia ustawodawcy do dostosowania regulacji normatywnych do zasad demokratycznego państwa prawa. Warto zatem sięgnąć po części, w trakcie analizy problemu, do regulacji wprowadzonych niegdyś przez Ustawę karną skarbową z 1971 r., co ukaże ogrom zmian, ale i przemianę pewnej mentalności w podchodzeniu do zagadnień związanych z procesowymi aspektami prawa karnego skarbowego.

Przedmiotem analizy objęty został teoretyczny i praktyczny kontekst zagadnienia. Rozważania uwzględniają również płaszczynę wewnątrzsystem-

¹ Zgodnie z przepisem art. 129 uchylonej Ustawy karnej skarbowej (dalej: u.k.s.) z 26 października 1971 r. (Dz. U. z 1984 r., nr 22, poz. 103 z późn. zm.), finansowymi organami orzekającymi w pierwszej instancji były w zakresie swojej właściwości rzeczowej urzędy celne i urzędy skarbowe. Natomiast według z art. 130 u.k.s. finansowymi organami orzekającymi w drugiej instancji były w zakresie swojej właściwości rzeczowej: Główny Urząd Celný oraz izby skarbowe. Finansowymi organami dochodzenia w świetle art. 174 u.k.s. były urzędy celne, urzędy skarbowe, inspektorzy kontroli skarbowej oraz Inspekcja Celná. W obecnym stanie prawnym, zgodnie z przepisami Kodeksu karnego skarbowego (dalej: k.k.s.), finansowym organem dochodzenia w zakresie swoje właściwości rzeczowej jest urząd skarbowy, inspektor kontroli skarbowej oraz urząd celny (art. 53 § 37 k.k.s.), natomiast organem nadrzędnym nad finansowym organem dochodzenia jest izba celna, miejscowo właściwa izba skarbowá oraz minister właściwy do spraw finansów publicznych (art. 53 § 39 k.k.s.).

² Przepisy Ustawy karnej skarbowej z dnia 26 października 1971 r. utraciły moc w związku z przepisem art. 2 ustawy z dnia 10 września 1999 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny skarbowy.

³ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. nr 83, poz. 930 z późn. zm.).

mową ze wskazaniem wielu związków, jakie zachodzą między przepisami Kodeksu karnego skarbowego (wcześniej Ustawy karnej skarbowej) a przepisami prawa karnego powszechnego czy też innych dziedzin prawa. Takie podejście sprawia, iż opracowanie może dobrze służyć merytorycznemu pogłębianiu wiedzy, a także prowadzeniu szerokiej dyskusji.

Prawo karne skarbowe stanowi wyspecjalizowaną dziedzinę prawa karnego *sensu largo*⁴. Mimo swoistej specjalności, większość problemów teoretycznych, jak i praktycznych dotyczących m.in. przedmiotu procesu i zasad procesowych nie mogła i nie może być rozwiązywana jedynie na podstawie ustaw swoistych dla tej dyscypliny naukowej. Z uwagi zatem na charakter zagadnienia możliwe jest korzystanie z dorobku doktryny powszechnego procesu karnego.

W ramach tego opracowania pominięta została wielce ciekawa dyskusja przedstawicieli prawa karnego procesowego dotycząca pojęcia zasady procesowej oraz klasyfikacji zasad procesowych. Problematyka ta z uwagi na obszerność mogłaby naruszyć określone ramy pracy i założony cel⁵.

2. Istota postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe wynika z faktu, iż prawo karne skarbowe stanowi wyspecjalizowaną dziedzinę prawa karnego *sensu largo*. Jako wyspecjalizowana dziedzina posiada pewne odrębności, które wyznaczone są m.in. poprzez specyficzny przedmiot ochrony.

Należy zauważyć, iż w doktrynie kontrowersyjne jest samo pojęcie „przedmiot procesu”. Zwykło się twierdzić, iż przedmiotem procesu karnego jest czyn popełniony przez oskarżonego⁶. Takie poglądy pomijały jednak fakt, że w procesie istotne jest nie tylko to, czy popełniono przestępstwo, lecz także stwierdzenie, kto popełnił przestępstwo i jakie z tego płyną konsekwencje.

Obecnie w polskiej literaturze dominuje teoria odpowiedzialności jako przedmiotu procesu⁷. Przedstawiciele tej teorii zauważają, że proces wszczyna się w związku z wiarygodną wiadomością o popełnieniu przestępstwa. Uprawdopodobniona wiadomość, jak słusznie wnioskują, stanowi tylko przesłankę wszczęcia i biegu procesu, a nie przedmiot procesu. Myślą przewodnią procesu jest przeprowadzenie subsumcji danego czynu do przepisu ustawy, czego konsekwencją może być pociągnięcie do odpowiedzialności. Pociągnięcie do odpowiedzialności to już cel procesu, a nie jego przedmiot. Zwolennicy tego

⁴ Z. Siwik, *Podstawy prawa karnego skarbowego*, Wrocław 1983, s. 25–29.

⁵ A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 96–107; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1995, s. 199–204; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 207.

⁶ H. Bennecke, E. Beling, *Lehrbuch des deutschen Reichsstrafprozessrechts*, 1900, s. 202. (cyt. za: S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 22).

⁷ M. Cieślak, *O pojęciu przedmiotu procesu karnego i w sprawie tzw. podstawy procesu*, „Państwo i Prawo” 1959, z. 8–9, s. 333–341; S. Waltoś, op. cit., s. 23.

poglądu stwierdzają ostatecznie, że cały proces poświęcony jest więc kwestii odpowiedzialności, konkretyzowaniu jej ram prawnych i przedstawieniu jak najdokładniejszego obrazu przestępstwa.

Przyjęcie takiego rozumowania na gruncie postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe oznacza uznanie, iż przedmiotem procesu jest problem odpowiedzialności oskarżonego wobec zarzucanego mu przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego, gdyż to właśnie odpowiedzialność jest motywem przewodnim procesu.

Rozstrzygnięcie odnośnie przedmiotu procesu w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe następuje w postępowaniu przed organami państwowymi. Na postępowanie to składa się ogół czynności podejmowanych przez organy państwowe i uczestników postępowania, w ustawowo określonym porządku, zmierzających zgodnie z założeniami wyżej omówionej teorii do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności prawnej oskarżonego z powodu popełnienia przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego i podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej z powodu popełnienia przestępstwa skarbowego. Rozstrzygnięcie o przedmiocie procesu w kwestii odpowiedzialności karnej sprawcy zmusza organ procesowy do zastosowania odpowiedniej normy materialnego prawa karnego skarbowego, a konkretnie właściwego przepisu do ustalonego stanu faktycznego.

3. Niezależnie od powyższych rozważań, należy uznać, że istotę postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe determinują także specyficzne zasady procesowe.

Zasady procesowe to społecznie ważne dyrektywy, idee, uregulowania najbardziej istotnych kwestii, obejmujące postępowanie karne *sensu largo*. Dyrektywy mogą mieć odmienny normatywny wyraz w przepisach procesowych, gdyż są w różnym stopniu realizowane w zależności od charakteru postępowania.

Mogą być np. określane jako reguły zachowania lub wskazówki dla pewnych rozwiązań organizacyjnych⁸. Określają wówczas wzorce, według których ma być zbudowany proces i w tym sensie mają znaczenie teoretyczne, opisując model procesu. Mają również znaczenie praktyczne.

Z. Siwik uważa, iż praktyczne znaczenie zasad procesowych jest następujące⁹:

- pozwalają odróżnić, co w danym postępowaniu jest regułą, a co wyjątkiem;
- wskazują konieczność przestrzegania tych zasad;
- określają kierunek rozwiązań danego zagadnienia;
- wskazują kierunek wykładni przepisów.

⁸ F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2002, s. 185–186.

⁹ Z. Siwik, *Podstawy prawa...*, s. 178.

Uregulowanie postępowania jurysdykcyjnego finansowych organów orzekających w okresie obowiązywania Ustawy karnej skarbowej odbiegało wyraźnie od powszechnie przyjętych rozwiązań powszechnego procesu karnego. Zbliżone było do modelu administracyjnego opartego na dwóch etapach: rozpoznawczym i egzekucyjnym. To determinowało również bardzo istotne odchylenia od niektórych zasad procesowych, prowadząc do tego, że finansowe organy orzekające, wykonując czynności quasi-sądowe, orzekały opierając się na zasadach typowych dla postępowania administracyjnego, takich jak: zasada oficjalności, zasada nierówności stron, zasada ograniczonej jawności.

Model orzekania w organach finansowych nie był kontradiktoryjny – wobec braku instytucji oskarżyciela publicznego – nie mógł zatem toczyć się spór między stronami, a tym samym ograniczona była możliwość realizacji takich podstawowych praw strony, jak prawo do prezentowania swojego stanowiska. To pociągało za sobą wyłączenie kontroli społecznej nad rozprawą oraz zapadającymi rozstrzygnięciami z uwagi na brak jawności rozprawy¹⁰.

Okoliczność, iż nie było rozprawy, a dodatkowo przepisy przewidywały duże odformalizowanie postępowania przed finansowymi organami orzekającymi, prowadziła do przyjęcia przez Ustawę karną skarbową – w przeciwieństwie do procesu karnego powszechnego – zasady pośredniości, a tylko zupełnie posiłkowo do niej zasady bezpośredniości. Odstępstwa od zasady bezpośredniości mogły prowadzić do naruszenia zasady prawdy obiektywnej oraz zasady prawa oskarżonego do obrony.

Wobec kumulacji ról procesowych zbędne czy nawet niemożliwe było stosowanie zasady kolegialności i zasady udziału czynnika społecznego.

Z uwagi na ścisłe związki instytucjonalne (tj. nadzór zwierzchni m.in. Ministra Finansów) i personalne finansowego organu orzekającego, niemożliwe było stosowanie zasady niezawisłości w orzekaniu w sprawach karnych skarbowych. Był to efekt organizacji administracji skarbowej opartej na zasadzie hierarchicznego podporządkowania funkcjonariuszy i pracowników zarówno w strukturze wewnętrznych powiązań funkcji i stanowisk służbowych, jak i w układzie zewnętrznym.

Pewną formą gwarancji umożliwiającej na gruncie uchylonej Ustawy karnej skarbowej realizowanie zasad procesowych było wprowadzenie odpowiednich środków prawnych, np. instytucji żądania skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego¹¹. Zastosowanie tej instytucji pozwalało na rozpoznanie sprawy od początku przed sądem. Takie rozwiązanie oznaczało, iż postępowanie przed finansowym organem orzekającym było warunkowe, tj.

¹⁰ Ibidem, s. 181–182.

¹¹ Z. Siwik, *Postępowanie karne skarbowe w sprawach skierowanych na drogę postępowania sądowego*, „Palestra” 1979, nr 5, s. 63.

ważne pod warunkiem, iż nie zostanie zastosowany wyżej powołany środek prawny.

Przejęcie sprawy na drogę postępowania sądowego oznaczało powrót do zasad ogólnych, dla których właściwy jest model trójfazowy z etapem przygotowawczym, rozpoznawczym i wykonawczym. Wiąże się to również z prawidłową realizacją zasad procesowych.

Stan prawny, jaki wówczas istniał, nie odpowiadał mimo wszystko zasadom demokratycznego państwa prawa i musiał ulec zmianie. Przyjmowane rozwiązania były w wielu przypadkach anachroniczne i wymagały znacznej poprawy. Mając to na uwadze, Zespół Reformy Prawa Karnego Skarbowego opracował zupełnie nowy akt prawny, który ze względu na kompleksowy i wielowątkowy charakter regulacji otrzymał nazwę: Kodeks karny skarbowy¹². Wejście w życie w dniu 17 października 1999 r. Kodeksu karnego skarbowego oznaczało zlikwidowanie funkcjonującego od ponad siedemdziesięciu lat orzecznictwa finansowych organów orzekających, czyli organów administracji publicznej. Wszystkie przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe zostały przekazane do wyłącznej kompetencji sądu. Ostatecznie zatem zakończył funkcjonowanie model administracyjnego orzekania organów finansowych.

Miało to oczywiście poważne skutki w zakresie realizacji zasad procesowych, które teraz wprost, a nie poprzez nietypowe środki prawne, mogą wywierać swoiste piętno w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Decydujące znaczenie w zakresie stosowania zasad procesowych ma w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe reguła subsydiarności wyrażona w art. 113 § 1 k.k.s., zgodnie z którą w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego, jeżeli przepisy Kodeksu karnego skarbowego nie stanowią inaczej.

4. Przepis art. 126 u.k.s. recypował większość tzw. przepisów wstępnych Kodeksu postępowania karnego z 1997 r.¹³, zobowiązujących do stosowania w postępowaniu karnym skarbowym podstawowych zasad procesowych¹⁴. Znaczna część recypowanych zasad procesowych była wspólna dla postępowania przed sądem i przed organami finansowymi, natomiast pojawiające się różnice odnosiły się do ich realizacji m.in. w postępowaniu przygotowawczym, a w postępowaniu jurysdykcyjnym przed organami finansowymi.

¹² Zespół Reformy Prawa Karnego Skarbowego został powołany 19 grudnia 1989 r. przez Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Finansów i Ministrem Współpracy Gospodarczej z Zagranicą. Zespół obradował pod przewodnictwem prof. dr. hab. Zygryda Siwika.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. nr 89, poz. 555 z późn. zm.).

¹⁴ A. Murzynowski, op. cit., s. 96–107.

W postępowaniu przed organami finansowymi, co zauważyłem wcześniej, nie były znane pewne zasady procesowe, jako że odnosiły się bezpośrednio do działania sądu w procesie karnym. Było to konsekwencją funkcjonowania opisanego wyżej swoistego modelu jurysdykcyjnego finansowych organów orzekających, który różnił się wyraźnie od podstawowych rozwiązań powszechnego postępowania karnego.

Należy podkreślić, iż mimo specyfiki postępowania, niektóre zasady procesowe były w pełni recypowane do postępowania karnego skarbowego zarówno przed sądem, jak i przed organami finansowymi.

Przepisy Ustawy karnej skarbowej, dokonując recepcji zasady prawdy materialnej (nazywanej także zasadą prawdy obiektywnej), zobowiązywały finansowe organy dochodzenia i finansowe organy orzekające pierwszej instancji oraz finansowe organy orzekające drugiej instancji do odpowiedniego stosowania art. 2 § 2 k.p.k. stanowiącego, że: „podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne”. To kluczowa zasada, której zadaniem jest stworzenie warunków, w których można dokonywać prawdziwych ustaleń faktycznych¹⁵.

Dyrektywy dla organów procesowych stosujących prawo wymagają, by po pierwsze, podjęły one wszelkie starania w celu ustalenia faktów zgodnych z prawdą, po drugie, by organ procesowy sprawujący kontrolę nad organem, który wydał zaskarżone orzeczenie, sprawdził, czy wydane rozstrzygnięcie oparte jest na ustaleniach faktycznych. Właściwa kontrola poprzez środki zaskarżenia jest gwarantem przestrzegania zasady prawdy materialnej. Bez kontroli zasada prawdy materialnej stałaby się pustą deklaracją.

W obecnym stanie prawnym zasada prawdy materialnej zachowuje w dalszym ciągu zastosowanie w sprawach karnych skarbowych. Należy jej przestrzegać w trakcie postępowania przygotowawczego, jak również przy formułowaniu tez rozstrzygnięcia. Natomiast sprawdzenie, czy organy procesowe uwzględniły tę zasadę procesową, należy do sądu, prokuratora, a w niektórych przypadkach (na pewnym etapie postępowania przygotowawczego) do organu nadrzędnego nad finansowym organem dochodzenia w sprawach należących do właściwości finansowych organów dochodzenia.

Przepis art. 126 u.k.s. odwoływał się także do zasady obiektywizmu zawartej w art. 4 k.p.k. Zasada obiektywizmu (bezstronności) zobowiązuje organy

¹⁵ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, s. 320–329; J. Wróblewski, *O tak zwanym sylogizmie prawniczym*, [w:] *Zagadnienia prawa karnego i teorii prawa*, Warszawa 1959, s. 232–233; M. Cieślak, *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, Warszawa 1955, s. 47–53; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 205–231; L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej. Wykład zasad ogólnych*, Warszawa 1953, s. 165; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Kraków – Lublin 1996, s. 79; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. Stefański, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Warszawa 1998, s. 156–159; OSN z 26 maja 1983 r., 11 KR 108/83; OSNPG 1993, z. 10, poz. 109; OSN z 8 kwietnia 1974 r., 1 KRN 2,74; OSNKW 1974, z. 7–8, poz. 142.

procesowe do brania pod uwagę okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego¹⁶. Od organów procesowych zawsze oczekuje się sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, czego warunkiem jest bezstronność i brak wyraźnej przychylności dla jednej ze stron. Nie należy jednak utożsamiać bezstronności z obiektywizmem. Bezstronność to brak uprzedniego nastawienia do strony. Obiektywizm zaś to nie tylko jednakowy stosunek do stron, ale i brak kierunkowego nastawienia do sprawy i jej wyniku.

W obecnym stanie prawnym finansowy organ dochodzenia w postępowaniu przygotowawczym, a także w postępowaniu przed sądem, występując w charakterze oskarżyciela publicznego, podobnie jak prokurator obowiązany jest kierować się zasadą bezstronności aż do uprawomocnienia się wyroku sądowego (art. 4 k.p.k.).

Przychyłam się do poglądów wyrażonych w doktrynie, iż mimo gramatycznej wykładni przepisu art. 4 k.p.k., wskazującej na skierowanie tej zasady jedynie do oskarżonego, należy przyjmować jej szerszy sens. Oznacza to obowiązek zachowania przez organy procesowe obiektywnego stosunku do stron i uczestników postępowania, a także do sprawy będącej przedmiotem rozpoznania¹⁷. Takie rozumienie ww. zasady procesowej ma szczególne znaczenie w sprawach karnych skarbowych z uwagi na specyficzne strony procesowe, jakie pojawiają się w związku z instytucjami odpowiedzialności posiłkowej i interwencji, tj. interwenienta oraz podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej.

Gwarancją zasady obiektywizmu jest instytucja wyłączenia sędziego, ławników, prokuratora oraz odpowiednio osoby prowadzącej postępowanie przygotowawcze w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, jak również przedstawiciela finansowego organu dochodzenia w postępowaniu przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego (art. 40–42, art. 44, art. 47 k.p.k. przy zastosowaniu art. 113 § 1 k.k.s.)

Przepisy Ustawy karnej skarbowej wprowadzały do postępowania karnego skarbowego także zasadę swobodnej oceny dowodów. Należy jednak zwrócić uwagę, iż nawet odpowiednie stosowanie tej zasady w postępowaniu karnym skarbowym mogło budzić pewne wątpliwości.

Z zasady tej, wyrażonej w art. 7 k.p.k., wynika generalne prawo i obowiązek dla organu procesowego, aby w ocenie dowodów kierował się swoim przekonaniem, nie skrepowanym ustawowymi regułami oceny, ukształtowanym pod

¹⁶ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 318–320; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa – Poznań 1994, s. 64–65; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 214–218; L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej...*, s. 199–201; E. Skrętowicz, *Iudex inhabilis i index suspectus w polskim procesie karnym*, Lublin 1994, s. 395–404; OSN z 16 lutego 1978 r., IV KR 4/78; OSNKW 1978. z. 4–5, poz. 52.

¹⁷ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 318; S. Waltoś, Głosa do uchwały SN z 6 czerwca 1967 r., VI KZP 18/67, „Nowe Prawo” 1968, nr 2, s. 318–319.

wpływem własnej wiedzy, doświadczenia życiowego i zasad logicznego, zgodnego ze wskazaniami nauki rozumowania¹⁸.

Zasada ta jest adresowana do niezawisłego sądu, gdyż tylko niezawisły organ może ją w pełni realizować. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹ deklaruje w art. 178 § 1 jedynie niezawisłość sędziów w zakresie orzekania, co oczywiście nie może się odnosić do innych organów orzekających²⁰. Również przepisy Ustawy karnej skarbowej nie przewidywały nadania pracownikom i funkcjonariuszom organów finansowych statutu niezawisłości.

W postępowaniu karnym skarbowym prowadzonym przed finansowymi organami dochodzenia i finansowymi organami orzekającymi miały zastosowanie w tym zakresie dodatkowe reguły. Występowała tu zasada hierarchicznego podporządkowania pracowników i funkcjonariuszy zarówno w strukturze wewnętrznych powiązań funkcji i stanowisk służbowych, jak i w układzie zewnętrznym.

W związku z istnieniem struktury wewnętrznych powiązań przedstawiciele organów procesowych nie mogli podejmować żadnych decyzji, a jedynie proponować pewne rozwiązania, które musiały zostać zaakceptowane przez bezpośredniego przełożonego, np. naczelnika działu. Napisane w sensie technicznym przez pracownika albo funkcjonariusza rozstrzygnięcie (postanowienie, orzeczenia karne), akceptowane przez przełożonego, wydawane było z punktu widzenia prawnego przez organ procesowy.

Z układu zewnętrznego podporządkowania wynikały takie konsekwencje, iż przy proponowaniu rozstrzygnięć pracownik czy funkcjonariusz musiał liczyć się z wykładnią przepisów i dyrektywami stosowanymi przez finansowy organ orzekający drugiej instancji. Podejmowanie decyzji w oparciu o własną wiedzę i doświadczenie wbrew oficjalnej interpretacji organu nadrzędnego groziło nie tylko uchYLENIEM rozstrzygnięcia, ale i konsekwencjami służbowymi.

¹⁸ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 360–365; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, s. 97–98; S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1984, s. 116–119; M. Lipczyńska, *Zasada swobodnej oceny dowodów a wskazania Sądu Najwyższego w zakresie oceny dowodów*, [w:] *Zagadnienia dowodu z ekspertyzy pisma ręcznego*, Katowice 1976, s. 58 i n.; Z. Świda-Łągiewska, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983, s. 76 i n.; E. Zawilowski, *Wewnętrzne przekonanie sędziego (sądu) w procesie karnym oraz czynniki je kształtujące*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1969, nr 4, s. 548; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 239–248; F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, t. I, Warszawa 1999, s. 48–60; Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Komentarz*, t. 1, Warszawa 1995, s. 275–288; OSN z 11 listopada 1977 r., V KR 164/77; OSNPG 1978, z. 3, poz. 40; OSN z 9 listopada 1990 r., WRN 149/90; OSNKW 1991, z. 7–9, poz. 41; OSN z 5 maja 1995 r., II KRN 178/94; OSN PiP 1995, nr 9, poz. 9; OSN z 24 listopada 1975 r., U KR 254/75; OSNKW 1976, z. 2, poz. 28.

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483).

²⁰ Do 16 października 2001 r. orzecznictwo sprawowało oprócz sądów tylko kolegia do spraw wykroczeń przy sądach rejonowych przez okres przejściowy zgodnie z art. 237 ust. 1 Konstytucji RP.

Hierarchiczne podporządkowanie pracowników i funkcjonariuszy, pozbawienie ich statusu niezawisłych organów w czasie orzekania było następstwem funkcjonowania organów finansowych w ramach centralistycznej, jednolitej struktury resortowej oraz podyktowane potrzebą zapewnienia jednolitego działania m.in. resortu finansów.

W obecnym stanie prawnym, zgodnie z przepisami Kodeksu karnego skarbowego, zasada swobodnej oceny dowodów odnosi się do postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe. Finansowy organ dochodzenia może zbierać dowody i w określony sposób je oceniać, a następnie na podstawie zebranych dowodów wysnuć wnioski, które znajdują odzwierciedlenie np. w akcie oskarżenia. Na tym etapie pozostaje, oczywiście, jak najbardziej aktualna zasada hierarchicznego podporządkowania. Obecnie pracownik czy funkcjonariusz organów finansowych prowadzący dochodzenie również musi uzgadniać ze swoim przełożonym tezy, jakie będą zawarte w rozstrzygnięciu. Pewnemu ograniczeniu uległ układ zewnętrznego podporządkowania, gdyż w całości odpadło orzecznictwo w sprawach karnych skarbowych finansowych organów orzekających w drugiej instancji. Tym samym interpretacja przepisów (ale nie orzecznictwo), dokonywana przez organ nadrzędny nad finansowym organem dochodzenia, może o tyle nie znajdować zastosowania, o ile będzie sprzeczna z ogólną linią orzecznictwa sądowego.

Sposób, w jaki niektóre organy finansowe stosowały tę zasadę pod rządami Ustawy karnej skarbowej, jest dowodem na słuszność decyzji ustawodawcy, który pozbawił te organy procesowe prawa orzekania o winie i karze. Dotychczasowy stan, m.in. hierarchiczne podporządkowanie, nie zapewniał obywatelom należytej ochrony ich praw (m.in. prawa do swobodnej oceny dowodów przez niezawisły organ procesowy).

Ustawodawca, dokonując poprzez art. 126 u.k.s. recepcji powyższej zasady, musiał moim zdaniem przyjąć założenie, iż pracownik czy funkcjonariusz organów finansowych będzie opierał się na zasadach logicznego myślenia, jeżeli będzie wykonywał polecenia swoich przełożonych. Z tego płynie dalszy wniosek, iż przełożony zawsze będzie kierował się zasadami logicznego rozumowania, a tym samym przestrzegał zasady swobodnej oceny dowodów. Tymczasem należy pamiętać, iż przełożony pracownika czy funkcjonariusza też jest służbowo komuś podporządkowany. Tylko sąd w pełni może pozwolić sobie, m.in. dzięki takim atrybutom jak niezawisłość, na stosowanie tej zasady.

Recypowany przez Ustawę karną skarbową art. 5 § 1 k.p.k. nakazywał stosowanie w postępowaniu karnym skarbowym zasady domniemania niewinności, która stanowi, iż: „oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym orzeczeniem sądu”. Zasada ta, której rangę zwiększa fakt wyrażenia jej w Konstytucji RP

(art. 42 § 3), zmusza oskarżyciela publicznego do przełamania domniemania i udowodnienia winy. Jednocześnie chroni osobę niewinną przed skazaniem, gdyż w razie nieudowodnienia winy musi nastąpić uniewinnienie bądź umorzenie postępowania karnego²¹. Przed 1 lipca 2003 r., tj. przed wejściem w życie nowelizacji Kodeksu postępowania karnego, zwracała uwagę pewna niespójność między unormowaniami art. 5 § 1 k.p.k. a art. 42 ust. 3 Konstytucji RP. Konstytucja do obalenia domniemania niewinności wymaga stwierdzenia winy prawomocnym wyrokiem sądu, natomiast w postępowaniu karnym także w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe możliwe było wydanie postanowienia o warunkowym umorzeniu postępowania, z czym wiąże się konieczność ustalenia winy oskarżonego. Ostatnia nowelizacja Kodeksu postępowania karnego doprowadziła do zmiany treści art. 5 § 1 k.p.k. w ten sposób, że obecnie wina ma być stwierdzona wyrokiem, a nie jak dotychczas orzeczeniem sądu. Wiąże się to z dalszymi zmianami, polegającymi na zastąpieniu nakazu karnego wyrokiem nakazowym, a postanowienia o warunkowym umorzeniu postępowania – wyrokiem warunkowo umarzającym postępowanie.

Zasada domniemania niewinności obowiązuje od chwili wszczęcia postępowania przygotowawczego i odnosi się do wszystkich organów procesowych prowadzących postępowanie. W obecnym stanie prawnym zasada domniemania niewinności jest wyrażona od strony pozytywnej, a więc nie jest zakazem domniemania winy, jak było to przewidziane w dawnym Kodeksie postępowania karnego²².

Konsekwencją zasady domniemania niewinności jest m.in. fakt, iż materialny ciężar dowodu także w sprawach karnych skarbowych spoczywa na oskarżycielu publicznym. Ma to swoje odzwierciedlenie w orzecznictwie: „Według zasad obowiązującej procedury karnej to nie oskarżony musi udowodnić swoją niewinność, lecz oskarżyciel udowodnić winę oskarżonego”²³.

Prostą konsekwencją zasady domniemania niewinności jest zasada *in dubio pro reo*, z której wynika reguła, iż nie dające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 k.p.k.). W postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe organ procesowy musi dążyć

²¹ P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983, s. 21, 36, 157; L. Schaff, *W obronie domniemania niewinności*, „Nowe Prawo” 1955, s. 56; L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej...*, s. 201 i n.; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 227–235; F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, s. 143–144; M. Szerer, *O niepotrzebie domniemania niewinności. Uwagi w związku z artykułem Prof. Schaffa*, „Nowe Prawo” 1955, nr 3, s. 69 i n.; M. Jestrab, *Zasada obiektywnej prawdy w trestním řízení*, Praha 1981, s. 66–70; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. Stefański, op. cit., s. 161–163.

²² P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności...*, s. 21; Rec. S. Waltoś, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, nr 1, s. 275.

²³ Wyrok SA w Łodzi z 25 maja 1995 r., II Akr 120/95, OSN PiPr 1996, z. 7–8, poz. 20.

do usunięcia wszystkich wątpliwości²⁴. Przychylając się do opinii części doktryny uważam, iż zasada ta ma zastosowanie zarówno do wątpliwości natury prawnej, jak i faktycznej. W tym zakresie istnieje spór w doktrynie. Przedstawiciele części doktryny ograniczają stosowanie powyższej zasady tylko do sfery dowodowej²⁵. Uważają, iż wątpliwości prawne powinny być wyjaśniane tylko przez wykładnię. Wydaje się, iż takie podejście nadmiernie ogranicza zasadę *in dubio pro reo*. Może się zdarzyć, iż kwestia proceduralna rozstrzygnięta w drodze wykładni, nie zawsze właściwej, na niekorzyść oskarżonego zaważy na wyniku procesu.

Zasada *in dubio pro reo* zakazuje dokonywania przez organ procesowy, także w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, tzw. ustaleń alternatywnych. Nie można w rozstrzygnięciu końcowym stwierdzać, iż oskarżony popełnił albo czyn X, albo czyn Y. Nie wolno więc alternatywnie ustalać okoliczności, które mogłyby mieć wpływ na winę czy karę. To jest reguła, od której doktryna proponuje wyjątki²⁶. W świetle tych poglądów wolno obejmować alternatywą okoliczności dotyczące czasu lub miejsca czynu, o ile nie wpływają na przedawnienie, właściwość lub tryb postępowania, a także można – pod warunkiem braku wpływu na karalność – alternatywnie ustalać desygnaty tego samego ustawowego znamienia istoty czynu (np. oskarżony przemycił A lub B).

Autor niniejszego opracowania opowiada się przeciwko takim poglądom, opierając się m.in. na orzecznictwie Sądu Najwyższego: „Obowiązujący kodeks postępowania karnego nie daje podstaw do alternatywnych ustaleń w zakresie przypisanego w wyroku przestępstwa, zaś ciążący na sądzie obowiązek czynienia ustaleń zgodnych z prawdą oraz obowiązująca w prawie zasada domniemania niewinności wymagają zawsze pewności stwierdzeń co do winy”²⁷.

Wydaje się, iż obie zasady, tj. domniemania niewinności, jak i *in dubio pro reo*, są w pełni realizowane dopiero od momentu wejścia w życie Kodeksu karnego skarbowego. Ogólne reguły, na których opierała się Ustawa karna

²⁴ F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, s. 32–42; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. Stefański, op. cit., s. 163–164; K. Zgryzek, *W kwestii ustaleń alternatywnych w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1985, z. 7–8, s. 145 i n.; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 236–239; F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, s. 144; J. Nelken, *Zasada in dubio pro reo w procesie karnym*, „Nowe Prawo” 1971, nr 3, s. 96; P. Kruszyński, *Zakres obowiązywania reguły „in dubio pro reo” w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1979, z. 10, s. 55; M. Lipczyńska, *Znaczenie i funkcje zasady „in dubio pro reo” w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1967, z. 10, s. 551 i n.; s. 288–296; OSN z 28 września 1995 r., III KRn 88/95; OSNKW 1995, z. 11–12, poz. 77; OSN z 7 czerwca 1979 r., I KR 115/79; OSNPG 1979, z. 11, poz. 155.

²⁵ A. Murzynowski, op. cit., s. 260, OSNKW poz. 14/1992 w wyroku z 25 czerwca 1991 r.

²⁶ M. Lipczyńska, *Alternatywa w prawie i procesie karnym*, Wrocław 1963, s. 127; P. Hofmański, K. Zgryzek, *W kwestii ustaleń alternatywnych w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1985, z. 7–8, s. 45 i n.

²⁷ Postanowienie SN z 10 marca 1995 r., I KZP 1/95; OSNKW 1995, z. 5–6, poz. 37.

skarbową, m.in. kumulacja ról procesowych, wykluczały właściwe stosowanie się organów finansowych do powyższych zasad.

W sprawach karnych skarbowych obowiązuje zasada ścigania z urzędu (oficjalności), której przeciwieństwem jest zasada skargowości. Jest to niewątpliwie słuszne rozwiązanie, gdyż trudno sobie wyobrazić stosowanie dyrektywy, w myśl której organ procesowy wszczyna postępowanie tylko skutkiem skargi podmiotu bezpośrednio zainteresowanego rozstrzygnięciem. Skuteczność działania finansowego organu dochodzenia polega na tym, iż wszczyna i prowadzi postępowanie niezależnie od czyjejkolwiek skargi.

Należy zgodzić się z poglądem, iż każde przestępstwo narusza porządek prawny państwa, wobec czego prawo karania powinno się realizować niezależnie od zachowania kogokolwiek²⁸. Zasada ta obowiązuje także pod rządami Kodeksu karnego skarbowego, zgodnie z art. 10 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.: „organ powołany do ścigania przestępstw jest obowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego [...] o czyn ścigany z urzędu”.

Zasada kontradiktoryjności to dyrektywa, w myśl której strony mają prawo do walki o korzystne dla siebie rozstrzygnięcie. W klasycznej postaci zasada kontradiktoryjności oznacza, że strony sporu same zbierają i przeprowadzają dowody²⁹.

Zasada inkwizycyjności (śledcza) w tradycyjnej postaci głosi, że w procesie nie ma miejsca dla stron procesowych i badanie sprawy należy wyłącznie do organu procesowego.

W powszechnym postępowaniu karnym jest regułą, iż postępowaniem przygotowawczym rządzi zasada inkwizycyjności, gdyż organ procesowy prowadzący postępowanie zobowiązany jest do podejmowania z własnej inicjatywy wszelkich czynności dowodowych zmierzających do realizacji celów postępowania.

Postępowanie przygotowawcze to zespół działań, w trakcie których poszukuje się dowodów, czasem samego sprawcy i nie ma tu miejsca na pełne stosowanie zasady kontradiktoryjności. Jest to powszechnie przyjęte w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym także przez prokuraturę.

Wydaje się jednak, iż sytuacja, jaka miała miejsce w poprzednim stanie prawnym, gdy organ procesowy łączył kilka przeciwstawnych ról procesowych:

²⁸ W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, s. 80–82; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 262–264; S. Waltoś, *Akt oskarżenia w procesie karnym*, Warszawa 1963, s. 10–17.

²⁹ S. Waltoś, *Problemy kontradiktoryjności w procesie karnym. Zasada równości stron*, „Państwo i Prawo” 1964, z. 1, s. 96–98; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 264–273; W. Mendys, *Zasada kontradiktoryjności w praktyce sądów karnych*, „Palestra” 1990, s. 8–9; F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, s. 140; Z. Halota, K. Niementowski, *Rola i pozycja obrońcy w przygotowawczym stadium procesu karnego*, „Przegląd Policyjny” 1970, nr 6, s. 34–35; T. Grzegorzczak, *Udział obrońcy w dowodowych czynnościach postępowania przygotowawczego w świetle ustawy*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1980, nr 11, s. 224–225.

dochodzeniowo-śledczą, oskarżającą, orzekającą o winie i karze (funkcje oskarżenia i sądenia) była niedopuszczalna. Słusznie ustawodawca wprowadził w tym zakresie gruntowne zmiany, wracając do stosowania w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe zasady rozdzielenia funkcji procesowych.

Zasada śledcza ma oczywiście swoje zalety. Postępowanie jest szybkie, nie przeprowadza się rozprawy, często więc strony nie mają możliwości zapoznania się z informacjami mającymi istotne znaczenie dla sprawy, a to znowu ułatwia organowi procesowemu posługiwanie się metodą zaskoczenia i podstępu. Zalet jednak jest niewiele, natomiast wada co najmniej jedna, ale o dużym ciężarze gatunkowym. Pracownik czy funkcjonariusz organów finansowych nie był w stanie z różnych powodów, także czysto ludzkich, wykonywać trzech funkcji procesowych, co prowadziło do niekorzystnego dla oskarżonego lub obwinionego nastawienia i z góry stawiało go na słabszej pozycji. W takich warunkach stosowanie zasady domniemania niewinności czy *in dubio pro reo*, do czego organy procesowe zobowiązywała Ustawa karna skarbową, było mało prawdopodobne.

Ustawodawca przewidywał w poprzednim stanie prawnym pewne wyjątki od zasady inkwizycyjnej na rzecz zasady kontrydiktoryjności³⁰. Przepisy dopuszczały prawo oskarżonego i jego obrońcy oraz interwenienta do składania wniosków dowodowych o dokonanie czynności procesowych, a także prawo zapoznania się z całością akt sprawy. Zgodnie z art. 182 Ustawy karnej skarbowej, w sprawie należącej do właściwości finansowych organów orzekających należało na żądanie dopuścić do udziału w czynnościach dochodzących oskarżonego oraz obrońcę, gdy był już w sprawie ustanowiony. W szczególności oskarżonego należało dopuścić do udziału w czynności procesowej, jeżeli nie byłoby możliwe jej powtórzenie.

Przepisy Kodeksu karnego skarbowego rezygnują z błędnej zasady kumulacji ról procesowych. Co istotne, postępowanie w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe prowadzone przez finansowy organ dochodzenia, jest niejawne i nie kończy się rozstrzygnięciem o winie i karze. O tym decyduje sąd, przed którym ma zastosowanie zasada kontrydiktoryjności.

Również w obecnym stanie prawnym istnieją na etapie postępowania przygotowawczego odstępstwa od zasady inkwizycyjności na rzecz zasady kontrydiktoryjności. Wynikają one z ogólnej reguły zawartej w Kodeksie karnym skarbowym o stosowaniu w postępowaniu w sprawach o przestępstwa

³⁰ Z. Doda, *Kontrydiktoryjność postępowania przygotowawczego na tle polskiego prawa karnego procesowego* [w:] *Postępowanie przygotowawcze*, pod. red. M. Cieślaka i W. E. Czugunowa, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1973, nr 61, s. 101.

skarbowe i wykroczenia skarbowe co do zasady przepisów Kodeksu postępowania karnego. Należą do nich:

1) prawo składania wniosków przez podejrzanego i jego obrońcę o dokonanie czynności w toku postępowania przygotowawczego (art. 315 § 1 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. oraz w dochodzeniu art. 315 § 1 k.p.k. w związku z art. 325a k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.);

2) ogólny obowiązek dopuszczenia podejrzanego i jego obrońcy do udziału w czynnościach śledztwa lub dochodzenia, jeśli tego zażądają (art. 315 § 2 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. oraz w dochodzeniu art. 315 § 2 k.p.k. w związku z art. 325a k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.);

3) szczególny obowiązek dopuszczenia stron i ich reprezentantów do udziału w czynnościach, których nie będzie można powtórzyć (art. 316 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. oraz w dochodzeniu art. 316 § 1 k.p.k. w związku z art. 325a k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.).

Tylko w wyjątkowych sytuacjach finansowy organ dochodzenia może postanowieniem odmówić dopuszczenia do udziału w czynności stron procesowych, obrońcy lub pełnomocnika, gdy są już w sprawie ustanowieni, ze względu na ważny interes śledztwa lub dochodzenia, albo odmówić sprowadzenia oskarżonego pozbawionego wolności, gdy spowodowałoby to poważne trudności (art. 317 § 2 k.p.k. w związku z art. 122 § 1 k.k.s. oraz w dochodzeniu art. 317 § 2 k.p.k. w związku z art. 325a k.p.k. przy zastosowaniu art. 122 § 1 k.k.s.).

Ustawa karna skarbowa poprzez art. 126 § 1 recypowała również art. 6 k.p.k. zawierający zasadę prawa do obrony oskarżonego³¹. Kodeks karny skarbowy, posługując się regułą subsydiarności, także wprowadza tę zasadę do postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe. Należy zauważyć, iż jest to zasada zapisana w art. 42 § 2 Konstytucji RP: „każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania”. Natomiast Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uczynił z prawa do obrony normę prawa międzynarodowego³². Zgodnie z nim: „każda osoba oskarżona o popeł-

³¹ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 267–279; A. Murzynowski, op. cit., s. 272–285; S. Śliwiński, op. cit., s. 379–403; S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979, s. 219–220; idem, *Stanowisko obrońcy w polskim procesie karnym*, „Palestra” 1962, nr 8, s. 16; Z. Doda, *Zakaz reformationis in peius – realna gwarancja czy iluzja?*, „Palestra” 1974, nr 4, s. 41–48; P. Kruszyński, *Udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym w świetle postulatów de lege ferenda*, „Palestra” 1989, nr 9–10, s. 96; P. Kruszyński, *Stanowisko procesowe obrońcy w procesie karnym*, Białystok 1991, s. 54; F. Prusak, *Prawo postępowanie karne skarbowe*, s. 42–48; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 280–290; A. Murzynowski, *Udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym de lege lata*, „Palestra” 1987, nr 12, s. 35; T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988, s. 206 i n.; OSN z 24 listopada 1973 r., II KZ 220/73, OSNKW 1974, z. 3, poz. 56; OSN z 21 stycznia 1983 r., Rw 1222/82, OSNKW 1983, z. 7–8, poz. 60; OSN z 4 listopada 1977 r., V KR 176/77; OSNKW 1978, z. 1, poz. 7.

nienie przestępstwa ma prawo dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z obrońcą z własnego wyboru, a jeżeli nie posiada obrońcy, poinformowania o prawie do posiadania obrońcy oraz w każdym przypadku, gdy dobro sprawiedliwości tego wymaga, przydzielenia jej obrońcy z urzędu bezpłatnie, jeżeli osoba oskarżona nie ma środków na opłacenie obrońcy”.

W doktrynie rozróżnia się obronę materialną i formalną³³.

Obrona w aspekcie formalnym oznacza prawo oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy, który może w imieniu oskarżonego dokonywać czynności procesowych³⁴. Uzasadnieniem tego typu obrony jest fakt, iż obrońca dzięki wykształceniu i doświadczeniu zawodowemu z reguły lepiej prowadzi obronę niż nie znający norm prawnych oskarżony.

Natomiast obrona w znaczeniu materialnym obejmuje nakaz takiego działania organów procesowych, by osoba niewinna nie poniosła odpowiedzialności karnej oraz prawo oskarżonego do podejmowania czynności, które zmniejszą konsekwencje prawne³⁵. Kluczowe znaczenie dla obrony materialnej ma w sprawach karnych skarbowych art. 175 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s (recepji art. 175 k.p.k. w postępowaniu karnym skarbowym dokonywał art. 138 § 2 u.k.s.). W świetle tego przepisu oskarżony ma prawo składać wyjaśnienia, może jednak bez podania powodów odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub odmówić składania wyjaśnień³⁶.

Przepis art. 138 § 2 i 3 u.k.s. recypował także inne przepisy Kodeksu postępowania karnego, które dotyczą uprawnień oskarżonego, a służą realizacji prawa do obrony. Kodeks karny skarbowy czyni to poprzez regułę subsydiarności z art. 113 § 1 k.k.s., nakazującą odpowiednie stosowanie przepisów Kodeksu postępowania karnego.

W związku z powyższym – stosownie do art. 72 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. oskarżonemu, który nie zna języka polskiego, należy wszystkie pisma procesowe (m.in. rozstrzygnięcia podlegające zaskarżeniu lub kończące postępowanie) doręczać wraz z tłumaczeniem. Ponadto – tym razem na podstawie art. 79 § 1 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. – w sprawach karnych skarbowych oskarżony musi mieć obrońcę, gdy jest nieletni, głuchy, niemy, niewidomy, jak również gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego

³² Dz. U. z 1997 r., nr 38, poz. 167.

³³ S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 285–290.

³⁴ J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. Stefański, op. cit., s. 165–166; R. Kmiecik, E. Skrętowicz, op. cit., s. 106; M. Cieślak, *Udział adwokata w postępowaniu przygotowawczym*, „Palestra” 1968, nr 9, s. 46; F. Prusak, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, s. 142–143.

³⁵ S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 282 oraz 285–286.

³⁶ Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym...*, t. 1, s. 73–78; J. Nelken, *Wyjaśnienia oskarżonego na tle kodeksu postępowania karnego*, „Palestra” 1971, nr 5, s. 77; R. Łyczewek, *Prawo oskarżonego do wypowiedzania się w procesie*, „Państwo i Prawo” 1970, z. 2, s. 299.

poczytalności³⁷. Oskarżony musi również mieć obrońcę, gdy organy procesowe uznają to za niezbędne ze względu na okoliczności utrudniające obronę. W takich sytuacjach finansowy organ dochodzenia zwraca się w tej sprawie do prezesa miejscowo właściwego sądu rejonowego o wyznaczenie obrońcy.

Celem uzupełnienia dodajmy, iż art. 78 § 1 k.p.k. stanowi: „oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny”. Przepis ten był recypowany przez Ustawę karną skarbową z zastrzeżeniem, że stosuje się go tylko do oskarżonych znajdujących się pod zarzutem przestępstwa skarbowego należącego do właściwości sądu. W obecnym stanie prawnym zastrzeżenie to straciło rację bytu.

W postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe stosuje się, podobnie jak w okresie obowiązywania Ustawy karnej skarbowej, przepisy dotyczące samego obrońcy, którym może być osoba uprawniona do obrony według przepisów ustawy Prawo o adwokaturze³⁸ (art. 82 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.). Osobę taką ustanawia oskarżony na piśmie lub ustnie do protokołu sporządzonego przez organ finansowy, który prowadzi postępowanie w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe (art. 83 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.). Oczywiście jest, że obrońca może przedsięwziąć czynności procesowe jedynie na korzyść oskarżonego (art. 86 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.), a więc nie może być obrońcą kilku oskarżonych, gdy ich interesy pozostają w sprzeczności (art. 85 § 1 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s.)³⁹. Jeżeli organ procesowy stwierdzi istnienie takiej sprzeczności, to wydaje postanowienie, zakreślając oskarżonemu stosowny termin do ustanowienia innych obrońców, a w wypadku obrony z urzędu organ procesowy ponownie zwraca się do prezesa miejscowo właściwego sądu rejonowego o wyznaczenie obrońcy.

Kodeks karny skarbowy, dzięki zastosowaniu zasady subsydiarności przepisów postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe w stosunku do przepisów powszechnego postępowania karnego, odszedł od norm blankietowych, takich jak dawny art. 138 u.k.s., w efekcie stał się znacznie bardziej przejrzysty.

Przepis art. 16 k.p.k. w związku z art. 126 u.k.s. wprowadzał do postępowania karnego skarbowego zasadę lojalności procesowej. Jest to swoiste prawo do informacji będące konsekwencją prawa do obrony i zasady bezstron-

³⁷ F. Prusak, *Wątpliwości co do poczytalności oskarżonego jako podstawa obligatoryjnego udziału obrońcy w postępowaniu karnym*, „Palestra” 1968, nr 1, s. 75–84; J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S. Przyjemski, R. Stefański, op. cit., s. 333–336.

³⁸ Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (Dz. U. nr 16, poz. 124 z późn. zm.).

³⁹ S. Zabłocki, *Zakaz obrony kilku oskarżonych przez jednego obrońcę w sytuacji kolizyjnej*, „Palestra” 1993, nr 11, s. 6–7.

ności⁴⁰. W obecnym stanie prawnym stosowanie tej zasady w sprawach karnych skarbowych wynika z dyspozycji art. 113 § 1 k.k.s.

Stosownie do art. 16 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. organ prowadzący postępowanie jest obowiązany pouczyć uczestników postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe o ciążyących na nich obowiązkach i przysługujących im uprawnieniach, jeżeli ustawa tak stanowi. Brak takiego pouczenia lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych dla uczestnika postępowania bądź innej osoby, której to dotyczy. Z zasady tej należy także wnosić, iż nawet gdy ustawa takiego obowiązku nie nakłada, organ procesowy powinien w miarę możliwości udzielać wszelkich informacji.

Generalne pouczenie w stosunku do oskarżonego ma być dokonane poprzez wręczenie mu stosownych informacji na piśmie, które oskarżony potwierdza swoim podpisem (art. 300 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s., w postępowaniu karnym skarbowym art. 300 k.p.k. stosowany był odpowiednio zgodnie z art. 173 u.k.s.). W ramach tego pisma konieczne jest poinformowanie oskarżonego o:

1) prawie do składania wyjaśnień, do odmowy składania wyjaśnień lub odmowy odpowiedzi na pytania, do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, do korzystania z pomocy obrońcy, do końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania;

2) obowiązku stawiania się na każde wezwanie, informowania organu prowadzącego postępowanie o każdej zmianie miejsca zamieszkania, wskazania adresu dla doręczeń przez osobę przebywającą za granicą;

3) konsekwencjach niepoinformowania o miejscu zamieszkania.

Oskarżonemu należy również udzielić wskazówek o prawie żądania uzasadnienia postanowienia o przedstawieniu zarzutu (art. 313 § 3 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s. albo w dochodzeniu art. 325h w związku z art. 113 § 1 k.k.s., w postępowaniu karnym skarbowym stosowano art. 313 § 3 k.p.k. poprzez art. 173 u.k.s.). Ustawa karna skarbowa dopuszczała także możliwość pouczenia oskarżonego, który przyznaje się do winy, o możliwości zakończenia postępowania przed organem procesowym przez dobrowolne poddanie się odpowiedzialności (art. 196 u.k.s.). Przepis art. 142 § 2 k.k.s. zobowiązuje finansowy organ dochodzeniowy do pouczenia sprawcy o prawie złożenia wniosku o dobrowolne poddanie się odpowiedzialności.

⁴⁰ M. Lipczyńska, *Polski proces karny*, cz. I: *Zagadnienia ogólne*, Warszawa – Wrocław 1971, s. 64; M. Barącz, *Pojęcie i cechy „uczciwego” procesu karnego*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 12, s. 79; M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 366–368; S. Waltoś, *Proces karny...*, s. 309–313; postanowienie SN z 5 stycznia 1974 r., IV KZ 267/73; OSNKW 1974, z. 4, poz. 77; OSN z 4 stycznia 1978 r., I KR 217/77; OSNKW 1978, z. 6, poz. 69; postanowienie SN z 9 grudnia 1977 r., Z 38/77; OSNKW 1978, z. 1, poz. 14.

Niezbędne jest też pouczenie wszystkich uczestników postępowania o możliwości utrwalenia przebiegu postępowania za pomocą urządzenia rejestrującego obraz lub dźwięk (art. 147 § 1 k.p.k. w związku art. 113 § 1 k.k.s., w postępowaniu karnym skarbowym recepcja art. 147 § 1 k.p.k. następowała poprzez art. 149 § 1 u.k.s.). Zarazem należy uprzedzić świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy (art. 190 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s., w postępowaniu karnym skarbowym recepcja art. 190 k.p.k. następowała poprzez art. 152 § 1 u.k.s.) oraz prawie do zatajenia danych dotyczących miejsca zamieszkania, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy wobec świadka w związku z jego czynnościami (art. 191 § 3 k.p.k. w związku z art. 113 § 1 k.k.s., w postępowaniu karnym skarbowym recepcja art. 191 § 3 k.p.k. następowała poprzez art. 152 § 1 u.k.s.).

Ustawa karna skarbowa nakazywała także pouczać stronę o treści art. 133 k.p.k., który stanowi, iż o ile pismo nie można doręczyć adresatowi, dorosłemu domownikowi czy administracji domu, to pismo przesłane pocztą pozostawia się w najbliższym urzędzie pocztowym, o czym informuje się przez umieszczenie na drzwiach zawiadomienia, gdzie i kiedy pismo pozostawiono oraz że należy je odebrać w ciągu siedmiu dni. Adresata pisma należy także informować o terminie czynności procesowej (art. 129 § 3 k.p.k. w związku z art. 148 u.k.s.).

W obecnym stanie prawnym stosowanie odpowiednio art. 129 § 3 k.p.k. i 133 k.p.k. wynika z reguły subsydiarności zawartej w art. 113 § 1 k.k.s.

5. Zmiany zachodzące w polskim prawie w ciągu ostatnich kilku lat boleśnie zweryfikowały regulacje ustawodawcze funkcjonujące na gruncie Ustawy karnej skarbowej z 1971 r. Konieczne były rozwiązania pozwalające na zerwanie z czysto biurokratycznym modelem postępowania karnego skarbowego.

Stworzenie nowego modelu orzekania w sprawach karnych skarbowych po wejściu w życie Kodeksu karnego skarbowego oznaczało swoistą rewolucję, która w sposób zasadniczy wpłynęła na funkcjonowanie zasad procesowych w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe.

Podstawowym celem przebudowy przedmiotowego modelu postępowania było dążenie do właściwej realizacji zasad procesowych, natomiast sama teoria odnosząca się do przedmiotu procesu nie uległa większej zmianie. Wypracowanie właściwych reguł realizacji zasad procesowych jest niezwykle ważne, gdyż zachowanie w procesie karnym *sensu largo* odpowiednich wzorców i dyrektyw powoduje, że proces jest uczciwy, nie narusza akceptowanego w społeczeństwie systemu wartości moralnych i, co najważniejsze, sprawia, iż uczestnik procesu ma poczucie zachowania własnej godności.